

**Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն: Բուհական
դասագիրք (Պատ. խմբ.՝ Ռ. Սաֆրասյան):
Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, 396 էջ:**

Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետում տասնամյակներ շարունակ Օսմանյան կայսրության և Թուրքիայի Հանրապետության պատմության դասավանդման ժամանակ գործածվել են նախկին Խորհրդային Միության արևելագիտական խոշոր (մոսկովյան և լենինգրադյան) կենտրոնների օսմանագետ և թուրքագետ-պատմաբանների հեղինակած դասագրքերը, ուսումնական և ուսումնամեթոդական ձեռնարկները, որոնք հրատարակված են բնականաբար, ռուսերեն ու չնչին բացառություններով թարգմանված են նաև հայերեն: Այդ դասագրքերն ու ձեռնարկները, անշուշտ, չէին կարող զերծ լինել գաղափարախոսական կաղապարներից և չարտացոլել խորհրդաթուրքական հարաբերությունների «մակընթացությունները և տեղատվությունները»: Հիշում ենք, թե ինչպիսի բծախնդրությամբ էին մեր երջանկահիշատակ ավագ գործընկերները և ուսուցիչները՝ պրոֆեսորներ Ջոն Կիրակոսյանը, Մերի Քոչարը, Ռուբեն Սահակյանը «քրքրում» «միութենական կենտրոնում» ստեղծված Թուրքիայի պատմության վերաբերյալ դասագրքերն ու մենագրությունները՝ փորձելով նրանցում պարունակվող տեղեկատվությունը համադրել մեր ազգային ցավին և իդձերին, ուրախանալով, երբ տողեր էին գտնում պատմական անվիճելի իրողությունների մասին, հաճախ էլ հիասթափվելով, երբ չէին գտնում անգամ այդ մի քանի տողը... Իսկ նման «բացթողումներն» էլ, հիրավի, քիչ չէին. այսպես, խորհրդային ճանաչված թուրքագետներ Մ. Ա. Հասրաթյանի, Մ. Ֆ. Օրեշկովայի, Յու. Ա. Պետրոսյանի հեղինակած «Թուրքիայի պատ-

մության ուրվագծեր»¹ գրքում ոչ մի տող չկար Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին թուրքական իշխանությունների՝ ազգային-կրոնական փոքրամասնությունների հալածանքի այնպիսի ակնհայտ դրսևորման մասին, ինչպիսին էր «ունեցվածքի հարկը»:

Վերջին տարիներին Երևանի պետական համալսարանում և մասնավորապես արևելագիտության ֆակուլտետում դասագրքերի ստեղծման լուրջ և զգալի աշխատանք է տարվել: Հրատարակվել են թուրքերենի, ադրբեջաներենի, պարսկերենի, արաբերենի, եբրայերենի, դասական ասորերենի դասագրքեր, որոնցում հաշվի են առնված հայ ուսանողներին արևելյան տարբեր լեզուների դասավանդման առանձնահատկությունները: Լույս են տեսել նաև մի շարք ուսումնական և ուսումնամեթոդական ձեռնարկներ, որոնցից մի քանիսը նվիրված են Օսմանյան կայսրության և Թուրքիայի Հանրապետության պատմության հիմնահարցերի լուսաբանմանը²: Գիտությունների ազգային ակադեմիայի և ԵՊՀ առաջա-

¹ Այս գիրքը, որի երրորդ բաժինը նվիրված է Թուրքիայի պատմության նորագույն շրջանին, հայերեն է թարգմանել ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի վաստակաշատ դասախոս, երջանկահիշատակ Հակոբ Հայկի Մարտիրոսյանը: 1986 թ. գիրքը լույս է ընծայել ԵՊՀ հրատարակչությունը, և շուրջ երեք տասնամյակ այն օգտագործվել է որպես դասագիրք:

² Մասնավորապես տե՛ս Ռ. Ա. Մաֆրաստյան, Օսմանյան կայսրություն. Ցեղասպանության երկու ծրագիր (1876-1915 թթ.), Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2007, Ռ. Ա. Մաֆրաստյան, Հ. Ս. Կորխմազյան, Թուրքիայի պատմության դասընթացի ծրագիր (ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության բակալավրիատի երկրորդ, երրորդ, չորրորդ կուրսերի համար), Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2007, Ա. Ա. Խառատյան, Զմյուռնիայի հայ գաղթօջախը, Երևան, «Էդիթ պրինտ» հրատ., 2008, Ա. Վ. Մաֆարյան, «Տնտեսական թուրքականությունը», Էտատիզմի քաղաքականությունը Թուրքիայում և տնտեսության «թուրքացումը» (պատ. խմբ.՝ Ա. Հ. Սիմոնյան, Ռ. Ա. Մաֆրաստյան), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2012, Ա. Դ. Դումանյան, Բանակի դերը Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքական կյանքում, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, Ն. Լ. Գիմոսյան, Հայերն Օսմանյան կայսրության առևտրատնտեսական, վարչական, գիտակրթական և մշակութային կյանքում

տար մասնագետների ստեղծած և ստեղծվող պատմության, գրականության դասագրքերում հետևողականորեն վերանայվում են մեր ազգային և կրոնական արժանապատվությանն անհարիր ձևակերպումները... Հայաստանյան բուհերի համար հիշարժան իրադարձություն էր վաստակաշատ արևելագետ և դիվանագետ, պրոֆեսոր Վահան Բայբուրդյանի «Օսմանյան կայսրության պատմություն» (ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2011) դասագրքի հրատարակումը:

Գրախոսվող նոր դասագիրքը՝ «Թուրքիայի Հանրապետության պատմությունը» ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի և ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի առաջատար գիտնականներից և դասախոսներից կազմված հեղինակային խմբի բազմամյա քրտնաջան աշխատանքի և բացառիկ արգասաբեր համագործակցության պտուղն է: Հեղինակային խումբը գլխավորել է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պրոֆ. Ռուբեն Սաֆրաստյանը, խմբում ընդգրկվել են ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի փոխդեկան, բ.գ.թ., դոցենտ Ռուբեն Մելքոնյանը, պ.գ.թ., դոցենտ Արթուր Դումանյանը, պ.գ.թ. Վահրամ Տեր-Մաթևոսյանը, պ.գ.թ. Հակոբ Չաքրյանը և բազմավաստակյորքագետ Անուշ Հովհաննիսյանը: Խմբի յուրաքանչյուր անդամ իր հեղինակած գլխում արտացոլված հիմնահարցերի կոմպլեքսի ճանաչված հետազոտող է, ունի Հայաստանում և արտերկրում տարբեր լեզուներով հրատարակված բազմաթիվ աշխատություններ. գրախոսվող գրքում բյուրեղացվել, խտացվել և առավել մատչելի ձևով մեր արևելագետուսանողներին է ներկայացվել հեղինակների գիտական

(19-րդ դարի երկրորդ կես - 20-րդ դարի սկիզբ), Երևան, «Հայրապետ-հրատ.», 2014:

պրպտումների և մանկավարժական փորձի սիներգետիկ արդյունքը:

Հեղինակներին հաջողվել է սկզբնաղբյուրների, արևմտյան, ռուսաստանյան և հայաստանյան թուրքագիտական դպրոցների ուսումնասիրությունների լայն հենքի վրա ներկայացնել Հանրապետական Թուրքիայի պատմության ընդհանրական հոլովույթը և իր առանձին շրջափուլերն ու, հիրավի, գերծ մնալ գերքաղաքականացված գնահատականներից՝ միաժամանակ քննադատական մոտեցում ցուցաբերելով հայ ժողովրդի պատմությունն աղավաղող թուրքական պատմագրության դրույթների նկատմամբ:

Դասագրքի առաջին «Օսմանյան կայսրության փլուզումը և ազգայնամոլական շարժման հաղթանակը (1918-1922 թթ.)» գլխում մասնավորապես ներկայացվում են թուրքական պաշտոնական պատմագրության մեջ «զինադարի շրջան» (Mütareke Devri) անվանվող իրադարձությունները, երիտթուրքական կառավարման շրջանի, պատերազմի տարիների դեկավար պետական, կուսակցական, ռազմական գործիչների դատավարությունները (էջ 15-17), նշվում է. «Զինադարի տարիներին օսմանյան իշխանությունների կողմից ստեղծած Ռազմական հատուկ ատյանների գործունեությունը և արձակած դատավճիռները համաչափ չէին ահավոր ողբերգությանը՝ Հայոց ցեղասպանությանը: Այնուամենայնիվ, դատավարություններն անժխտելիորեն փաստեցին, որ այդ հանցագործությունը նախապատրաստված և իրականացված էր Օսմանյան Թուրքիայի պետական կառավարման բարձրագույն մարմինների կողմից՝ տեղական կառավարման և երիտթուրքական կուսակցական մարմինների, ինչպես նաև կանոնավոր զինուժի ու հատուկ հրոսակային ջոկատների ներգրավմամբ և օգտագործմամբ: Ժամանակակից Թուրքիայի իշխանությունները և պաշտոնական պատմագրությունը, ժխտելով Հայոց ցեղասպանության փաստը, ըստ էության,

անտեսում են թուրքական դատարանների կողմից հաստատված փաստերը» (էջ 17): Այնուհետև ներկայացվում է Սևրի պայմանագիրը, նշվում է, որ թեև այն չվավերացվեց և չկիրարկվեց, սակայն «նույնիսկ այսօր, երբ նրա ստորագրումից անցել են տասնամյակներ, այն չի կորցրել իր գաղափարական, բարոյական, ինչպես նաև իրավական ներուժը: Այդ է վկայում թեկուզ այն հանգամանքը, որ ժամանակակից Թուրքիայում հասարակական ընկալումների մակարդակով առկա է վախը, որ մեր օրերում՝ որոշակի պայմաններում այն կարող է կյանքի կոչվել: Այդ վախն ընդունված է անվանել «Սևրի սինդրոմ» (էջ 24): Նույն գլխում լուսաբանվում են քեմալականների՝ Հայաստանի Հանրապետության դեմ սանձազերծած պատերազմի պատճառները և ընթացքը, նշվում է. «Պատերազմը Հայաստանի Առաջին Հանրապետության դեմ նախանշված էր Կարիսի և Մեքաստիայի համաժողովների որոշումներով, որոնք բացառում էին իր բնօրրանում՝ Արևմտյան Հայաստանում պետականությունը վերականգնելու հայ ժողովրդի իրավունքը: Այդ պատերազմի գլխավոր նախաձեռնողը և կատաղի կողմնակիցը Մուստաֆա Քեմալն էր: Նա հետապնդում էր նաև պանթուրքիստական նպատակներ՝ անմիջապես կապ հաստատել կովկասյան թաթարների հետ: Հայտնի է նրա պահանջը. «կովկասյան պատը», այսինքն՝ Հայաստանը, պիտի քանդվի» (էջ 37): Առաջին գլուխը եզրափակում է իրականությունն համարժեք ներկայացնող այն ձևակերպումը, ըստ որի՝ ժամանակակից Թուրքիայում որպես կարևոր դիվանագիտական հաղթանակ գնահատվող, համարյա նույնությամբ Մոսկվայի պայմանագրի դրույթները կրկնող, ըստ էության, «քեմալական Թուրքիայի ծավալապաշտական, զավթողական քաղաքականության արդյունքներն» ամրագրող Կարսի պայմանագիրը «Հայաստանում ընկալվում է անարդարացի և անօրինական, քանի որ այն արդյունք էր Մոսկովյան պայմանագրով հաստատված տարած-

քային խոշոր կորուստների, իսկ վերջինիս տակ Հայաստանի ստորագրությունը չկա» (էջ 46):

Դասագրքի երրորդ «Թուրքիան Երկրորդ աշխարհամարտի շրջանում. հետպատերազմյան զարգացումներ (1939-1950 թթ.)» գլխում հանգամանորեն ներկայացվում են Թուրքիայում ազգային-կրոնական փոքրամասնությունների (հայերի, հրեաների, հույների) հալածանքի պետականորեն մշակված, հետևողականորեն կիրառվող, իրենց ծավալներով և ունեցած բացասական հետևանքներով առանձնացած այնպիսի ծրագրեր, ինչպիսիք են «20 դասակարգի գորակոչը» (1941-1942 թթ.) և «Ունեցվածքի հարկը» (1942-1944 թթ.): Հարկ ենք համարում առանձնացնել նաև այն հանգամանքը, որ երրորդ և չորրորդ գլուխներում ուշագրավ փաստեր կան Թուրքիայի խորհրդարանի հայազգի պատգամավորների գործունեության և դրական, և ցավոք երբեմն բացասական կողմերի վերաբերյալ: Երրորդ գլխում ներկայացվում է թուրքական երկդիմի և, ըստ էության, ագրեսիվ արտաքին քաղաքականության այն դրվագը, երբ Թուրքիան տարօրինակ չեզոքություն էր պահպանում Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, սակայն իրականում ամեն կերպ աջակցում էր նացիստական Գերմանիային: Այս խնդրի հետ է նաև կապված պատերազմից հետո Հայկական հարցի վերադարձը միջազգային ասպարեզ, որը, ցավոք սրտի, կրկին դառնում է գերտերությունների քաղաքական շահերի գոհը:

Դասագրքում լուսաբանվում են նաև Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջումների և միջամտությունների, արդի փուլում հայ-թուրքական հարաբերություններին առնչվող հարցերը, մասնավորապես «Ֆուտբոլային դիվանագիտություն» անվանումը ստացած գործընթացը (էջ 352-353):

Գրախոսվող գրքի շահեկան առավելությունն են հավելվածները, որոնցում ներկայացվում են Թուրքիայի առանցքային քաղաքական կուսակցությունները (Հանրապետական

Ժողովրդական կուսակցությունը- Cumhuriyet Halk Partisi, «Ազգայնական շարժում» կուսակցությունը – Milliyetçi Hareket Partisi, «Մայր հայրենիք» կուսակցությունը – Anavatan Partisi, «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցությունը – Doğru Yol Partisi, Ժողովրդավարական ձախ կուսակցությունը – Demokratik Sol Partisi, «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը – Adalet ve Kalkınma Partisi, «Խաղաղություն և ժողովրդավարություն» կուսակցությունը - Barış ve Demokrasi Partisi), տարբեր սերունդների առավել ազդեցիկ քաղաքական գործիչների (Մուստաֆա Քեմալ Աթաթյուրքի, Իսմեթ Ինյոնյուի, Ջելալ Բայարի, Ադնան Մենդերեսի, Ալփարսլան Թյուրքեշի, Թուրգույթ Օզալի, Բյուլենթ Էջևիթի, Նեջմեթին Էրբաքանի, Սուլեյման Դեմիրելի, Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի) կենսագրությունները, ինչպես նաև Թուրքիայի Հանրապետության պատմական իրադարձությունների ժամանակագրությունը:

Օգտվելով առիթից՝ ցանկանում ենք հեղինակային խմբին առաջարկել դասագրքի առաջիկա լրամշակված հրատարակություններում ներառել նաև Թուրքիայի Հանրապետության մշակույթը ներկայացնող գլուխ, նամանավանդ լիահույս ենք, որ Անուշ Հովհաննիսյանը, Ռուբեն Մելքոնյանը և իր ասպիրանտներն ի գործու են պատվով կատարելու և այս խնդիրը:

Կիսում ենք ականավոր արևելագետ, պրոֆ. Վահան Բայբուրդյանի՝ այս գրքին նվիրված գրախոսության մեջ արտահայտված հետևյալ կարծիքը. ««Թուրքիայի Հանրապետության պատմության» լույսընծայումն անվերապահորեն կարելի է համարել հայ թուրքագիտության ակնառու նվաճումը: Հավատում ենք, որ այդ աշխատությունը նաև լավ հիմք է հանդիսանալու հայ արևելագետների կողմից Հանրապետական

Թուրքիայի պատմության կեղծված ու ձևախեղված հարցերի հետագա համակողմանի ուսումնասիրման... համար»³:

Մեր արևելագիտության նշանակալից ձեռքբերման՝ «Թուրքիայի Հանրապետության պատմության» բուհական դասագրքի հրատարակման առիթով դրվատանքի և շնորհակալության խոսքեր ենք հղում հեղինակային խմբին, գրախոսներին՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պրոֆ. Աշոտ Մելքոնյանին, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պրոֆ. Ալբերտ Խառատյանին, ինչպես նաև Հայ Առաքելական եկեղեցու Գուգարաց թեմի առաջնորդ, Գերաշնորհ Տեր Մեդուհ արքեպիսկոպոս Չուլջանին, Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ներկայացուցիչ և Վաշինգտոնում ԱՄՆ Արևելյան թեմի պատվիրակ Գերաշնորհ Տեր Վիգեն արքեպիսկոպոս Արքայանին՝ գրքի ստեղծման և տպագրման աշխատանքներին ցուցաբերած աջակցության համար:

Գուրգեն Մելիքյան
ՀՀ վաստակավոր մանկավարժ,
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի դեկան,
պրոֆեսոր

Ալեքսանդր Սաֆարյան
ԵՊՀ թյուրքագիտության ամբիոնի վարիչ,
պրոֆեսոր

³ Վահան Բայրուրյան, գրախոսություն - «Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն», բուհական դասագիրք, ԵՊՀ հրատ., «Բանբեր Հայագիտության» (Հայագիտական միջազգային հանդես), 2015, №1, էջ 190: